

I. A kutatás módszerei, az adatbázis sajátosságai

ÖSSZEGRÉS

Szokatlan módon néhány összefoglaló gondolattal indítjuk kiadványunkat. Tesszük ezt azért, mert a hazai középiskolák munkájának eredményességét vizsgáló, több évtizede folyó kutatásunk leíró és elemző adatait 120 táblázatban, 8 mellékletben és 107 megállapításban, illetve következtetésben mutatjuk be az olvasóknak, így szükségesnek látszik, hogy néhány gondolattal elősegítsük mindezek áttekinthetőségét.

1. Abból indultunk ki, hogy lehetséges és szükséges a középiskolák eredményességi sorrendjeinek összeállítása. Ezek különböző objektív mutatók alapján rendezik az iskolák tanulóinak eredményeit, és ezzel módot adnak arra, hogy a diákok és szüleik, a pedagógusok és az iskolák vezetői, az intézményeket működtető szervek egymáshoz viszonyíthassák a középiskolákat, a mutatók időszora pedig lehetővé teszi, hogy felmérjék ezek fejlődését, alakulását. Kötetünk, illetve az interneten elhelyezett mellékletek¹ 263 különböző szempont szerint kialakított eredményességi sorrendet tartalmaznak.
2. Az iskolák csoportjainak településtípusok, megyék, városok, iskolafenntartók és iskolatípusok szerinti összehasonlítása lehetővé teszi a középiskolai oktatás fejlődésének leírását. A sok szempontú elemzésből kitűnik, hogy
 - az elmúlt 13 évben a középiskolák száma 66%-kal, érettségiző tanulóinak száma (L) 34%-kal, a felsőoktatási intézményekbe az érettségi évében jelentkezők száma (J) 100%-kal és a felsőoktatásba ezek közül bekerülők száma (F) 155%-kal növekedett. Ez a jelentkezési arányok (L/J) csökkenését jelenti 2,4-ről 1,6-ra, a felvételi arányok (F/L) emelkedését 23%-ról 44%-ra. Ilyen ütemű fejlődés a magyar köz- és felsőoktatás történetében páratlan.²
 - Ez az expanzió együtt járt az iskolák felsőfokú továbbtanulásra felkészítő legeredményesebb és legkevésbé eredményes csoportjai közötti különbségek növekedésével, azaz évről évre nő a különbség a továbbtanulási mutatókban legjobb és legrosszabb iskolacsoportok, településtípusok, megyék, városok, iskolafenntartók és iskolatípusok között. Ez arra hívja fel az iskolák és az oktatás irányítóinak figyelmét, hogy erőfeszítéseket kell tenniük a leszakadó iskolák, iskolacsoportok hátrányainak csökkentésére, a tanulók esélyegyenlőségének növelésére.
3. A 2000., 2001., 2002. és 2003. években a 9. osztályokban lefolytatott, a szociális helyzetre és az előtanulmányokra vonatkozó (továbbiakban szociokulturális) felmérések lehetővé tették egyrészt a középiskolák tanulói összetételének összehasonlítását, másrészt az ezekből képzett mutatók (mint bemenő adatok) összehasonlítását az elmúlt évtizedben kialakított eredményességi mutatókkal (kimenő adatokkal).
4. A középiskolák tanulói összetétele igen nagy mértékben különbözik egymástól:
 - míg az iskolák 37%-ában a szülők átlaga nem rendelkezik érettségivel (az iskolázottság átlagéve 12 alatt van), addig az iskolák 13%-ában a szülők többsége diplomás (az iskolázottság átlagéve 14 év feletti);
 - míg az iskolák 19%-ában a szülők átlagos munkanélküliségi aránya 5% alatt van, addig az iskolák 16%-ának esetében 15% felett;

¹(<http://www.oki.hu/kozepiskolak>; <http://elnok79.elte.hu/verseny>). A szerző elérhető a neuwithg@oki.hu; a neuwithg@axelero.hu e-mail címen és a (1) 215-6155 telefonszámon.

²Az Oktatási Minisztérium által közölt, a középiskolai oktatásra vonatkozó alapadatok (intézmények, illetve programtípusok száma, az ott tanuló diákok létszáma, a felsőoktatásba jelentkezők és bekerülők aránya) nem teljesen egyeznek meg kutatásunk vonatkozó adataival. Ennek oka, hogy vizsgálatunk csak azon középiskolákra terjed ki, melyek az egyes elemzési dimenziók esetében különböző feltételeknek megfelelnek. A későbbiekben a szűkítés konkrét szempontjait minden mutató és sorrend esetén feltüntetjük.

- míg a középiskolák 12%-ában olyan tanulókat vesznek fel, akiknek az általános iskolában kevesebb, mint 10%-a szorult nevelési segélyre, addig a középiskolák 19%-ában a tanulók több mint 30%-a vett igénybe nevelési segélyt az általános iskolában;
- míg a középiskolák 5%-ába a tanulók 4,5 feletti tanulmányi átlaggal kerülnek be, addig az iskolák 19%-ában 3,5 alatt van a 9. osztályt kezdő tanulók átlaga.

A szociokulturális mutatók egymás közötti összefüggései szorosak: különösen erős az összefüggése a települési mutatóknak a szülők iskolázottsági mutatóival és a szülők iskolázottságának a tanulók általános iskolai tanulmányi eredményeivel.

5. A középiskolák néhány bemenő, illetve kimenő adata szoros összefüggést mutat egymással. Ezek (az összefüggés erősségének sorrendjében) a következők:

családi és felkészültségi mutatók:	az általános iskolai osztályzatok átlaga, a szülők iskolázottságának átlagos éveit, a szülők munkanélküliségi aránya;	
eredményességi mutatók:	a felvételi arány (F/L), a nyelvvizsga arány (Ny/J), az írásbeli felvételi dolgozatok átlaga.	
A középiskolák korrelációs együtthatói:		
az általános iskolai osztályzatok átlaga és a	felvételi arány között	0,81
	nyelvvizsgaarány között	0,77
	felvételi dolgozatok átlaga között	0,76
a szülők iskolázottságának átlagos éveit és a	felvételi arány között	0,75
	nyelvvizsgaarány között	0,77
	felvételi dolgozatok átlaga között	0,65
a szülők munkanélküliségi aránya és a	felvételi arány között	0,55
	nyelvvizsgaarány között	0,57
	felvételi dolgozatok átlaga között	0,49

Ez azt jelenti, hogy az iskolák többségénél a tanulók összetétele determinálja az eredményességi mutatókat. A fellelhető összefüggések tartósak, hiszen még úgy is megnyilvánulnak, ha egy, az általános iskoláit 4-5 évvel korábban kezdő korosztály felsőoktatási felvételi eredményeit vetjük össze az elmúlt négy tanév 9. osztályt kezdő tanulóinak szociális és tanulmányi mutatóival.

6. Megállapítható minden iskola esetében a bemenő adatok (9. osztályos tanulók szociokulturális mutatói) és a kimenő adatok (iskolák eredményességi mutatói) közötti különbség. A továbbiakban ezt „hozzáadott érték”-nek nevezzük.

A középiskolák tanulói családi és felkészültségi mutatóinak és eredményességi mutatóinak viszonylag szoros összefüggése az iskolák nagy többségére érvényes. Az iskolák kb. 10-10%-a esetében azonban jelentősen jobbák, illetőleg rosszabbak az eredményességi mutatók, mint azt a felkészültségi mutatók indokolnák. Vizsgáljuk, hogy mik lehetnek ezeknek az eltéréseknek az okai, de még nem jutottunk objektív módon igazolható magyarázathoz.

Négy év bemenő adatainak az ismerete alapján idén először közöljük a „hozzáadott érték” szerinti iskolasorrendeket. E sorrendeket azonban még nem szabad teljesen megalapozottnak tekinteni. Egyrészt a számítási módra is több eljárást (hetet) közlünk, és még bizonyításra szorul, hogy melyik a leghelyesebb. Másrészt csak az iskolák egy részében állnak rendelkezésre legalább három év bemenő adatai, és még várnunk kell 1-2 évet, amíg a legtöbb iskolára nézve összehasonlíthatóvá válnak az adatok.

Megnyílt tehát a lehetőség arra, hogy ismertté váljon az iskolák „hozzáadott érték” szerinti sorrendje, és folytatható az okok elemzése, hogy az átlagtól eltérő „hozzáadott értéket” mutató középiskolák esetében melyek azok az iskolavezetési, pedagógiai, gazdasági tényezők, amelyek a kiemelkedően jó és gyenge eredményeket előidézték. Ha ezek – az előreláthatóan néhány évig tartó – elemzések eredményeket hoznak, mód nyílna a leghatékonyabb iskolák tapasztalatainak elterjesztésére, az elmaradó iskolák hátrányainak csökkentésére.

A KUTATÁS CÉLJA, KORLÁTJAI ÉS TÖRTÉNETE

A középiskolákban folyó munka minősége, eredményessége, hatékonysága számos szempontból elemezhető. Ezen vizsgálatok egyike objektív mutatók (*indikátorok*) alapján, számokban kísérli meg kifejezni az egyes oktatási intézmények, iskolacsoportok néhány tulajdonságát, a velük szemben támasztott követelmények teljesítését, amelyeknek természetesen csak egy kisebb része mérhető ily módon.

A középiskolákban folyó munka eredményességét az elérhető *objektív* adatok alapján vizsgáló kutatás eredményeit most hatodik alkalommal kapják kézhez a magyar középiskolák és a középfokú oktatással foglalkozó szervezetek. A kutató több mint két évtizede törekszik olyan adatok összegyűjtésére, amelyek alapján összehasonlíthatók a hazai középiskolák, az azokat fenntartó szervezetek, az iskola- és településtípusok.

Az erre irányuló igény több oldalról érzékelhető:

- a *tanulók és szülei* ismerni akarják azoknak az iskoláknak az értékeit, amelyek között választhatnak, amikor a továbbtanulásról döntenek;
- az *iskolák vezetői* és a *pedagógusok* szeretnék tudni, hogy saját maguk és a tantestület erőfeszítései milyen eredményeket hoznak a többi iskolához viszonyítva;
- az *iskolákat irányító szervek* objektív ismervek alapján akarják meghozni az iskolákra vonatkozó döntéseiket.

A középiskolák összehasonlítása objektív módon azonban nehéz, szinte lehetetlen feladat. Az iskolákkal szemben támasztott igények ugyanis nagyon sokrétűek, ugyanakkor az eredmények mérésének lehetőségei korlátozottak, hiszen a tanító- és a nevelőmunka hatásai a tanulói agyakban és szívekben mutatkoznak meg, így ezek változásai nehezen vagy nem tárhatók fel és hasonlíthatók össze.

Szinte járhatatlan útnak tűnik a tanárok és az iskolák oktató-nevelő munkájának közvetlen megfigyelése, hisz ez elsősorban a tantermek zárt ajtóit mögött folyik, de ha az osztályokban videokamerák lennének is elhelyezve, akkor sem lehetne olyan „versenybíró” találni, aki képes lenne összehasonlítani a látottakat. A kutatási tapasztalatok alapján a legalkalmasabb eszköz, ha a tanító- és a nevelőmunkát az *eredmények* tükrében vizsgáljuk, azaz azt mérlegeljük, hogyan szerepelnek a középiskolák tanulói olyankor, amikor valamilyen módon összehasonlítják tudásukat, produkcióikat. Ilyen lehetőséget elsősorban a felsőoktatási *felvételi vizsgák* és a *középiskolások különböző versenyei biztosítanak*.

A felsőoktatási intézmények nappali tagozatos alapképzéseinek felvételi vizsgáin évente 80-85 ezer fő vesz részt, akiknek több mint fele abban az évben érettségizik. A versenyek száma, melyeken bármely középiskolás bizonyíthatja felkészültségét, több száz, az induló diákok száma pedig több százezer. A felvételi vizsgákon és e versenyeken együttesen a középiskolások közel kétharmada – és általában a jobbik hányada – vesz részt, így ezek viszonylag megbízható jelzéseket adnak a középiskolákban folyó munkáról.

Ugyanakkor a felsőoktatási felvételek és a legtöbb verseny a tanulók ismereteit, tudását, azaz elsősorban a továbbtanulásra való alkalmasságot méri. A középiskolák egy jelentős részének azonban más feladatai is vannak, a munkaerőpiac igen változatos egyéb igényeit is ki kell elégíteniük. Aláhúzzuk, hogy a következőkben ismertetett vizsgálat erre kevés támpontot nyújt.

Azt is hangsúlyozzuk, hogy nem hagyható figyelmen kívül néhány olyan korlát, amely az iskolák összehasonlítását megnehezíti. A teljesség igénye nélkül ezek közül emelünk ki néhányat.

1. A középiskolák azokat a tanulókat formálják, akik beiratkoznak hozzájuk. Egyes oktatási intézmények iránt olyan nagy az érdeklődés, hogy csak a jelentkezők legjobbait tudják felvenni, számos iskolában viszont alig van válogatási lehetőség. Egyes középiskolák a legjobb általános iskolákból veszik fel diákjaikat, mások a gyengébbekből. Van, ahol olyan tanulói rétegeket képeznek, akiknek szülei sok kulturális és anyagi segítséget képesek adni gyermekeiknek, míg máshol a diákok nagy része többszörösen hátrányos helyzetű. A település mérete és szerkezete – ahol az iskola működik – nagymértékben befolyásolja ezeket a tényezőket. Nincs az a tanári együttes, amely képes lenne ezeket a különbségeket kiegyenlíteni, nincsenek olyan mérési módszerek, amelyek valamennyi ilyen eltérést figyelembe tudnának venni.

2. Az egyes versenyek – természetesen – különböző képességeket, tudást mérnek. Nyilván más pedagógusi munka tükröződik egy népdaléneklési, egy sportági, egy Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny vagy egy diákolimpiai első helyezéskor. A felsőoktatási felvételi vizsgák összehasonlításának is sok buktatója van, hiszen nem azonos értékű bejutni egy olyan egyetemre, ahol nehéz vizsgákon tízszeres túljelentkezés mellett kell helytállni, mint egy olyan főiskolára, ahol minden válogatás nélkül bárkit felvesznek. Az sem egyenértékű, ha egy osztályból a felvettek számát a jelentkezőkhöz vagy az osztály létszámához viszonyítják. Még nehezebben hasonlíthatók össze egymással a felvételi vizsgák eredményei és a különböző versenyek helyezései.
3. Azt is ki kell emelnünk, hogy a középiskoláknak a tantárgyi felkészítésen kívül sok egyéb feladata van, többek között az egyéni képességek kibontakoztatása, az erkölcsi és testi nevelés. Ezeket a különböző versenyek legfeljebb csak áttételesen mérik. Egy olyan iskola, amely a felvételi és a versenyeredmények tekintetében kiváló, középszerű lehet a nevelés hatékonysága terén, és amelyik eredményesen nevel, nem feltétlenül mutat fel versenyeken győztes tanulókat. Az iskolák összevetése tehát csak a felvételi és a versenyeredmények alapján félrevezető lehet, hiszen a *nevelőmunka* eredményességének összehasonlítására nem ad módot.
4. Maga az adatgyűjtő munka is sok akadályba ütközik. A felvétellel, illetve a versenyekkel kapcsolatos adatokat szolgáltató szervezetek információi esetenként nem megbízhatóak, néha elvesztek, és akad olyan versenyszervező is, amely megtagadja az eredmények kiadását. Azok az iskolák, amelyek ilyen versenyekben érdekeltek, joggal vetik fel, hogy az emiatt keletkezett hátrányok sértik érdekeiket, hiszen az elért helyezéseik így nem tudják megerősíteni jó hírüket.

Mindezek ellenére nem lenne helyes eltekinteni az iskolák összehasonlításától, de gondosan mérlegelni kell ennek módszereit, és egy pillanatig sem szabad megfeledkezni e módszerek vitathatóságáról és bizonyos szempontból egyoldalúságáról.

AZ EDDIGI VIZSGÁLATOK ISMERTETÉSE

Hazánkban 1967 és 1994 között évenként megjelentek a „Középiskolák felvételi vizsgaeredményei a felsőoktatási intézményekben” c. kiadvány kötetei, amelyek 1987 óta tartalmazták a középiskolák sorrendjét is a felsőoktatási felvételek több mutatója szerint. E mutatók 1992 óta kibővültek a felvételi írásbelik pontátlagaival. Az 1980-as évek közepétől elkezdődött az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyek (OKTV), az Országos Szakmai Tanulmányi Versenyek (OSZTV) és az egyéb középiskolai versenyek adatainak gyűjtése, és sikerült – több hiányossággal – létrehozni egy 1986-tól idősorosan csoportosított adatbázist.

Az adatbázis létrejötte 1994 után lehetővé tette egy új kutatási feladat kitűzését: a magyar középiskolák fejlődési irányzatainak vizsgálatát objektív ismérvek alapján. Az elemzés azonban ekkor még csak az eredményességi mutatók alapján történhetett.

1996-ban felmerült az igény, hogy ezeket az eddigi „kimenő adatokat” vessük össze a „bemenő adatokkal”: a középiskolát kezdő 9. osztályos tanulók szociális és tanulmányi mutatóival. Először 2000-ben volt módunk egy ilyen adatokat szolgáltató felmérés lefolytatására, s ez egyben lehetőséget biztosított újabb összefüggések feltárására is, nevezetesen a középiskolák összehasonlítására a tanulmányaikat kezdő tanulók összetétele és az azt befejező diákok elért eredményei mentén. A 2001–2003-ban végzett három további felmérés után már meg lehet kísérelni olyan sorrendek összeállítását, amelyek a tanulmányaikat kezdők szociokulturális és végzők eredményességi adatait vetik össze, másként – nem teljesen szabatos kifejezéssel – fogalmazva a „hozzáadott értéket” mutatják be.

A Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1995 novemberében adta meg a kutatóknak az első megbízást az adatok további gyűjtésére és rendszerezésére. 1998-ig a minisztérium, azóta az Országos Közoktatási Intézet indított évente újabb projektet az adatbázis kiegészítésére, illetőleg a kutatás kiszélesítésére. E megbízások alapján készült el 1996-ban az I., 1997-ben a II., 1999-ben a III., 2000-ben a IV., 2001-ben az V. és 2003-ban a VI. kutatási jelentés. E jelentések anyagát adta közre 1997-ben, 1999-ben, 2000-ben, 2002-ben és 2003-ban e kiadvány öt megelőző kötete.

1. táblázat • A kutatás során eddig kiépített adatbázis teljességének mértéke

Adatcsoport	Versenyek (sorrendek) száma	Időszak	Összes lehetséges adat	Eddig megszerzett adat	Az adatállomány teljességének mértéke (%)
OKTV	23	1986–2003	12 802	12 802	100,0
OSZTV	102	1986–2003	10 500	9 920	94,5
Egyéb versenyek	72	1986–2003	20 000	19 082	95,4
Összesen	197	1986–2003	43 302	41 804	96,5
Felvételi vizsga – általános	4x13	1991–2003	428 167	428 167	100,0
– tantárgyi	14	1992–2003	213 323	213 323	100,0
Mindösszesen	263		684 792	683 294	99,8

Megjegyzés: A középiskolák 9. osztályos tanulóiról a 2000–2003. években 6 404 925 adatot tartalmaz az adatbázis.

A rendelkezésre álló nagy mennyiségű adat (lásd 1. táblázat) lehetővé teszi az intézmények mutatóinak összehasonlítását, időbeli alakulásuk egyenkénti vagy akár területi, megyei, település- és iskolatípus, valamint iskolafenntartó szerinti bontásban történő vagy akár többszemponú elemzését is. Ezáltal lehetőség nyílik a középiskolai oktatás egészének fejlődésére vonatkozó következtetések levonására is. Az is látható, hogy a különböző versenyek eredményei alapján 197-féle, a felsőoktatási felvételek adatai szerint további 66-féle, összesen 263-féle iskolasorrend állítható össze. Ilyen nagyszámú sorrend természetesen nem publikálható egy nyomtatott kiadványban, az érdeklődők a korábban jelzett internetes címen érthetik el a számítógépes adatállományokat.

AZ EREDMÉNYESSÉGI MUTATÓK (INDIKÁTOROK)

A vizsgálatok lehetővé teszik, hogy a középiskolai munkát

- a felsőoktatási felvételi vizsgák mutatószámainak és
- néhány, nagy tömegeket megmozgató országos középiskolai verseny eredményeinek tükrében elemezzük.

A felsőoktatási felvételi vizsgák

A felsőoktatási felvételi vizsgák adatai alapján a középiskolák a következő mutatók szerint állíthatók sorrendbe:

A) Létszámokkal összefüggő adatok (százalékban)

1. A felsőoktatásba felvettek számát (F) a 12. osztály tanulólétszámához (L) viszonyítva, továbbiakban F/L táblázat;
2. A felsőoktatásba felvettek számát (F) a felvételre jelentkezők (J) számához viszonyítva, továbbiakban F/J táblázat;
3. A felsőoktatásba jelentkezők számát (J) a 12. osztály tanulólétszámához (L) viszonyítva, továbbiakban J/L táblázat;
4. A felsőoktatásba jelentkezők nyelvvizsgálóinak számát (NY)³ a felsőoktatásba jelentkezők létszámához (J) viszonyítva, továbbiakban NY/J táblázat;
5. A felsőoktatásba felvettek nyelvvizsgálóinak számát (NY) a felsőoktatásba felvettek létszámához (F) viszonyítva, továbbiakban NY/F táblázat;
6. A felsőoktatásba jelentkezők középfokú nyelvvizsgálóinak számát (NYK) a felsőoktatásba jelentkezők létszámához (J) viszonyítva, továbbiakban NYK/J táblázat;
7. A felsőoktatásba felvettek középfokú nyelvvizsgálóinak számát (NYK) a felsőoktatásba felvettek létszámához (F) viszonyítva, továbbiakban NYK/F táblázat;
8. A felsőoktatásba jelentkezők felsőfokú nyelvvizsgálóinak számát (NYF) a felsőoktatásba jelentkezők létszámához (J) viszonyítva, továbbiakban NYF/J táblázat;
9. A felsőoktatásba felvettek felsőfokú nyelvvizsgálóinak számát (NYF) a felsőoktatásba felvettek létszámához (F) viszonyítva, továbbiakban NYF/F táblázat;

³ Azokat a nyelvvizsgálóra vonatkozó adatokat tudjuk felhasználni, amelyeket a felvételi jelentkezési lapok tartalmaznak.

10. A tudomány-, a gazdasági, az orvostudományi és a művészeti egyetemekre felvettek számát (F1) a 12. osztály tanulólétszámához (L) viszonyítva, továbbiakban F1/L táblázat;
11. A tudomány-, a gazdasági, az orvostudományi és a művészeti egyetemekre felvettek számát (F1) a felvételre jelentkezők (J) számához viszonyítva, továbbiakban F1/J táblázat;
12. A műszaki és az agráregyetemekre felvettek számát (F2) a 12. osztály tanulólétszámához (L) viszonyítva, továbbiakban F2/L táblázat;
13. A műszaki és az agráregyetemekre felvettek számát (F2) a felvételre jelentkezők (J) számához viszonyítva, továbbiakban F2/J táblázat;
14. A főiskolákra felvettek számát (F3) a 12. osztály tanulólétszámához (L) viszonyítva, továbbiakban F3/L táblázat;
15. A főiskolákra felvettek számát (F2) a felvételre jelentkezők (J) számához viszonyítva, továbbiakban F3/J táblázat.

A fenti 15-féle táblázat elkészítéséhez az 1991–2003 évekre vonatkozóan gyűltek össze az adatok. Az utóbbi évekre nézve a középiskolából hozott pont/felvételi vizsgán szerzett pont (H/SZ) mutató már félrevezető lenne, mert a felsőoktatási intézmények mind a kétféle pontot különbözőképpen számítják.

B) *A felvételi írásbeli dolgozatok átlagpontjai*

Négy mutató készült az 1992–2003. években megírt közös és egységes írásbeli vizsgák átlageredményeiből. Ezek:

16. Az érettségi évében felvételizők átlagai az összes felsőoktatási felvételi írásbeli vizsgán;
17. Az érettségi utáni évben felvételizők átlagai az összes felsőoktatási felvételi írásbeli vizsgán;
18. Az érettségi évében felvételizők átlagai az egyes vizsgatárgyak esetében;
19. Az érettségi utáni évben felvételizők átlagai az egyes vizsgatárgyak esetében.

Nem egyenértékűek a táblázatok abból a szempontból, hogy miként minősítik az iskolák továbbtanulásra felkészítő munkáját. E tekintetben többféle megítélés lehetséges, a következő, *kurzív* betűkkel szedett mondatok a kutatást végző – vitatható – véleményét tükrözik.

A felvételi létszámokra és az írásbeli dolgozatokra vonatkozó mutatók közül az utóbbiak jelzik megbízhatóbban a középiskolai tanítás eredményességét, mert ezek a megszerzett ismeretek, tudás szintjét mérik.

A létszámokra vonatkozó 15 mutató közül az iskolák felsőoktatásra felkészítő munkájának hatékonyságát legjobban az F/L mutató (a száz 12. osztályos tanulóból felvettek száma) jellemzi. Ez tükrözi ugyanis, hogy a tanulók hány százalékát teszi az iskola a továbbtanulásra fogékonnyá és alkalmassá, illetve irányítja olyan felsőoktatási intézménybe, ahol felvételi esélyei a legjobbak. Ez a mutató nagymértékben függ attól, hogy a tanulók olyan felsőoktatási intézménybe jelentkeznek-e, amelybe a felvétel feltételei a legkedvezőbbek számukra. Ismeretes, hogy vannak olyan felsőoktatási intézmények, amelyek csak minimális felvételi követelményeket támasztanak, sőt olyanok is, amelyek felvételi vizsga nélkül szinte minden jelentkezőt felvesznek. Ha a középiskola ilyen intézményekbe irányítja gyengébb tanulóit, javíthatja ezt a mutatóját.

Sokan tartják fontosnak az F/J mutató (a száz jelentkezőből felvettek száma) jelzéseit. Ez kétségtelen olyan iskolatípusok esetében, amelyeknek nem elsődleges feladata a továbbtanulásra való felkészítés (szakközépiskola, vegyes iskola). Azonban az ilyen alapon készült iskolasorrendeknek súlyos hibája, hogy jobb helyezési számot adnak azoknak az iskoláknak, amelyeknek csak egy-két tanulója jelentkezett a felsőoktatásba, ha azokat felvették (akár felvételi vizsga nélkül is), mint azoknak, amelyeknek valamennyi tanulója jelentkezett (akár a legigényesebb felsőoktatási intézményekbe), de közülük egyet nem vettek fel.

Nem helyes sem az F/L, sem az F/J mutatók esetében összehasonlítani a gimnáziumi és a szakközépiskolai osztályokban végző tanulókat. Ezeket a mutatókat ugyanis úgy képezzük, hogy az érettségi évében felvételre jelentkezőket, illetve felvetteket vesszük figyelembe, a szakközépiskolások nagy része viszont az érettségi után a technikus fokozat megszerzéséért elvégzi a középiskolák 13. osztályát is, s csak azt követően jelentkezik a felsőoktatásba. Ezért is készülnek külön iskolasorrendek a gimnáziumokra és a szakközépiskolákra. A vegyes (gimnáziumi és szakközépiskolai osztályokat is tartalmazó) középiskolák sorrendjeinek értékelésénél ajánlatos figyelembe venni a gimnáziumi és szakközépiskolai osztályok arányát.

A nyelvvizsgákra vonatkozó táblázatok (NY/J, NY/F, NYK/J, NYK/F, NYF/J, NYF/F) a tanulók idegen nyelvi felkészültségét jelzik. Ez a felsőoktatásba való bejutást illetően igen fontos tényező, hiszen szinte valamennyi felsőoktatási intézmény többletpontokkal jutalmazza az államilag elismert nyelvvizsgákat. A jelentkezők közötti

nyelvvizsgálóval rendelkezők aránya jobban jelzi a középiskolák nyelvi felkészítő munkáját, mint a felvettek közötti arány, mert utóbbiakban az is tükröződik, hogy a tanulók az egyéb tárgyak vizsgáin milyen eredménnyel szerepeltek. Ezek a mutatók azonban nemcsak az iskola felkészítő munkájára utalnak, hanem erősen függenek a családi körülményektől is. Az arányszámok kialakulásában ugyanis – az iskola felkészítő munkája mellett – jelentős a szerepe annak is, hogy a tanulók családi körülményei lehetővé teszik-e a magánúton (különórakon) való nyelvtanulást és az időszakonkénti hosszabb külföldi tartózkodást. Az elmúlt években az idegennyelv-tudás elismerése változott a felvételi eljárásban. Míg régebben több idegen nyelv állami nyelvvizsgálóval igazolt ismerete emelte a többletpontok számát, addig az utóbbi években már csak egy idegen nyelv tudásáért jár pluszpont. Ezért ez a mutató nem alkalmas a nyelvismeret fejlődésének időbeli vizsgálatára, mert most a felvételre pályázók akkor is csak egy állami nyelvvizsgát jeleznek felvételi lapjukon, ha több nyelvből rendelkeznek ilyennel.

Több középiskola bírálta a múltban az F/L táblázat jelzésértékét amiatt, hogy összemossa azokat a felsőoktatási intézményeket, amelyekbe nehéz feltételekkel, szigorú vizsgák árán lehet bekerülni azokkal, amelyek vizsgák nélkül veszik fel a pályázókat. Ezért készültek el a tudomány-, a gazdasági, az orvostudományi és a művészeti egyetemekre (nehezebb felvételi vizsgák, magasabb jelentkezési arányok) vonatkozó F1/L, F1/J mutatók, illetve a műszaki és az agráregyetemekre (alacsonyabb jelentkezési arányok, sok vizsgamentesség) vonatkozó F2/L, F2/J mutatók. Hasonló módon összeállítottuk a főiskolákra vonatkozó F3/L, F3/J mutatókat is. Ezek az indikátorok valóban jobban differenciálnak, mint azok, amelyek együtt kezelik az összes felsőoktatási intézményt. Hiányosságuk viszont – minthogy egy-egy középiskolában kicsi és gyakran véletlenszerű azoknak a tanulóknak száma, akik egy adott iskolatípusba jelentkeznek –, hogy ezek a mutatók nem mindig tekinthetők jellemzőnek.

Az írásbeli dolgozatok átlagait feltüntető táblázatok csökkentik azt a zavaró tényezőt, amely a továbbtanulási célként választott intézmények különböző felvételi követelményszintje miatt bizonytalanná teszi az iskolák összehasonlítását. A közös és egységes írásbeli dolgozatokat ugyanis tárgyanként egy időpontban, azonos tételekből írják a felvételizők, és azokat egységes javítási útmutató alapján értékeli. Ezért a dolgozatírás egy nagy versenynek tekinthető, amelyben évenként az iskolák tanulóinak legjobbjai (válogatott csapata) vesznek részt. Ezek a mutatók – együtt vizsgálva az OKTV és az egyéb versenyek tantárgyi táblázataival – jelzik, hogy az elit- és a tömegképzés az egyes iskolákban az adott tantárgyban milyen eredmények produkálására képes. Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy a felvételizők egy jelentős része nem ír felvételi dolgozatot, hiszen ez több intézménycsoportban nem kötelező, illetve a legjobbak felmentést kapnak a felvételi vizsga alól.

A felvételi mutatók értékelésénél arra is gondolnunk kell, hogy a vizsgált évtizedben a felvételi eljárás jelentősen megváltozott. A nagyszámú felvételi mentesség bevezetése, a felvételi arányok nagymértékű változása, a pontozási módszerek divergálása, majd az utóbbi években az eltérések csökkenése indokoltá teszi, hogy az idősorokat több mutató esetében fenntartásokkal kezeljük.

A középiskolák általános képzésének eredményessége elsősorban a felsőoktatási felvételek mutatóival mérhető, hisz a felvételi vizsgáknak az 1991–2003-as évekre vonatkozó több mint hatszáznegyvenezer adata többféle szempontból teszi lehetővé az iskolák csoportosítását. Az évenkénti közel ezer középiskolára vonatkozó, közel ötvenezer adat 40–47 ezer középiskolás teljesítményére jellemző, amely alkalmas általános tanulságok levonására. A felsőoktatási intézményekbe való bejutásra minden középiskolából a legjobban felkészült tanulók pályáznak, ezek számából, arányából és teljesítményéből nagy biztonsággal lehet következtetni az egyes középiskolákban és azok csoportjaiban folyó munka minőségére, a tanulók továbbtanulási esélyeire.

A következő fejezetekben a számos felvételi mutatóból négy csoportot veszünk figyelembe. Ezek:

- a felvételi vizsgákon megírt közös és egységes írásbeli dolgozatok átlageredményei,
- a felsőoktatásba felvettek aránya a végző középiskolai osztályok létszámához viszonyítva (F/L mutató) az összes felsőoktatási intézmény vonatkozásában,
- az F/L mutató három felsőoktatási intézménycsoportot tekintve és
- a felsőoktatási felvételekre jelentkező középiskolások nyelvvizsgálóinak aránya.

A közös és egységes felvételi írásbeli dolgozatok átlagai

Az évenként felvételiző diákok nagy többsége megír egy vagy két közös írásbeli érettségi-felvételi dolgozatot (biológia, fizika, kémia, matematika, angol, német, francia) vagy egységes írásbeli dolgozatot (magyar, történelem, földrajz, közgazdaságtan, olasz, orosz, spanyol). E dolgozatok eredményeinek átlagai alapján összemérhetők tehát a középiskolák. (Egy-egy dolgozatra maximum 15 pont adható.)

Az írásbeli vizsgák átlagai szerinti iskolasorrendekbe csak azok az iskolák láthatóak

- az összes eredményt mutató táblázatok esetében, amelyeknek diákjai egy-egy évben legalább 5 dolgozatot, az elemzett 5 év alatt összesen legalább 26 dolgozatot írtak;
- az egyes tárgyak eredményeit mutató táblázatokba, amelyeknek tanulói egy-egy évben legalább 3 dolgozatot, az elemzett 5 év alatt összesen legalább 16 dolgozatot írtak.

Erre a szelekcióra azért volt szükség, mert a kisebb dolgozatszámot produkáló iskolák sorba állítása sok véletlen elemet tartalmazott volna, az ilyen átlag nem lett volna jellemző. *Még emellett is ajánlatos óvatosan kezelni azokat az átlageredményeket, amelyek kisszámú vizsgázó teljesítményét tükrözik!* Az előzőekben ismertetett korlátozó feltételek mellett a sorrendbe állított iskolák száma 719 (lásd 1. melléklet).

Egyes középiskolákból – elsősorban az ötéves tanítási idejű (technikusképzést folytató) szakközépiskolákból – a tanulók egy jelentős része nem az érettségi évében, hanem a rákövetkező évben vesz részt a felvételi vizsgákon. Ezért az írásbeli vizsgák átlagait és a felvételi arányokat mutató táblázatok nemcsak az adott évben érettségizőkre készültek el (mint a többi táblázat), hanem a felvétel évét megelőző évben érettségizettekre is. A kétféle táblázat első 61-61 középiskoláját összehasonlítva megállapítható, hogy a középiskolák kétharmada (42 iskola) mind a kétféle táblázatban az első 61 között szerepel.

A felsőoktatásba felvettek aránya a 12. osztályok létszámához viszonyítva az összes felsőoktatási intézményre vonatkozóan

E mutató (F/L) szerinti sorrendek felállításakor a középiskolákat négy kategóriába soroltuk: gimnáziumok, művészeti középiskolák, szakközépiskolák, vegyes (gimnáziumi és szakközépiskolai osztályokat oktató) középiskolák. Ezt a csoportosítást az indokolja, hogy ezeknek az iskolatípusoknak eltérő az elsődleges képzési célja: magasabb szintű tanulmányokra vagy szakmára történő felkészítés, illetve a más felvételi feltételeket támasztó művészeti felsőoktatásba való bejutás elősegítése. Ezért nem lenne méltányos e négy típusba tartozó iskolákat a felsőoktatási felvétel szempontjából összehasonlítani egymással. Ugyanakkor az egyes kategóriákba való besorolás sem könnyű feladat (és ennek megfelelően fenntartással kezelendő), hiszen ma már egyre gyakoribb, hogy egy intézményben többféle képzés is előfordul, sőt az egyes iskolákban oktatott programok kombinációi is rendkívül sokfélék.⁴ Az iskolák tipizálásánál az volt a szempont, hogy egy adott intézményben a 12. osztályokban 2003-ban milyen képzési programok működtek.

Iskolatípusok	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Gimnáziumok	184	187	195	210	230	246	258	279	286	297	309	328	342
Vegyes középiskolák	159	169	169	176	181	181	186	187	190	188	187	182	182
Szakközépiskolák	283	313	321	345	382	393	405	424	424	426	405	426	420
Művészeti középiskolák	12	15	16	17	17	18	19	20	20	20	21	20	20
Összesen	638	684	701	748	810	838	868	910	920	931	922	956	964

A középiskola-típusok összehasonlításakor figyelemmel kell lenni arra, hogy míg a vizsgált időszakban az iskolák száma 51%-kal emelkedett, addig a gimnáziumoké 86%-kal, a szakközépiskoláé 48%-kal, a vegyes iskoláé 14%-kal, a művészeti középiskoláé pedig 67%-kal.

Az iskolasorrendekben a középiskolák csak akkor értek el helyezési számot, ha mutatóik nagyobbak nullánál, azaz ahol évente legalább egy tanulót felvettek a felsőoktatásba. Az összefoglaló táblázatokban az iskolák a mutatók ötévi átlagának sorrendjében vannak felsorolva. Azok az iskolák, amelyeknek az ötből nincs legalább négy mutatója (nincs felvételiző diákja), nem szerepelnek. Így biztosítható, hogy az iskolasorrendekben néhány év véletlenszerű adatai ne legyenek meghatározóak. Minden táblázatban évenként látható az iskolák sorrendje és a mutató, amelynek alapján elnyerte a helyezést (lásd 2. melléklet). E korlátozó feltételek miatt a felvételi arányokat feltüntető táblázatok 850-863 középiskolát tartalmaznak. Miután a táblázatokban az 1991–1995-ös és az 1999–2003-es évek helyezési számai és mutatói láthatók, véleményt alkothatunk az iskolák fejlődéséről is.

⁴ Erről bővebben lásd: Jelentés a magyar közoktatásról 2000. (2000): Szerk.: Halász Gábor – Lannert Judit. Országos Közoktatási Intézet, Budapest.

Felvételi arányok felsőoktatási intézménycsoportonként

Mint már említettük, ha az összes felsőoktatásba felvett diák számát viszonyítjuk a középiskola 12. osztályának létszámához, és e mutató szerint ítéljük meg a középiskolák sorrendjét, elhanyagoljuk azt az igen fontos körülményt, hogy a különböző felsőoktatási intézményekbe való felvétel esélyei, nehézségei jelentősen eltérnek. Ha egy iskola tanulóit olyan főiskolára irányítja, ahol bárkit felvesznek felvételi vizsga nélkül (vannak ilyen főiskolák!), 100%-os felvételi mutatót érhet el. Ennek kiküszöbölésére csoportosítottuk a felsőoktatási intézményeket három kategóriába (ennél több kategória esetén az adatok áttekinthetetlené válnának).

Az első csoportban – tudomány-, gazdasági, orvostudományi és művészeti egyetemek – igen magas a felvételre jelentkezők aránya a felvehető számához képest, ezért általában magasak a felvételi követelmények. A második csoportban – műszaki és agráregyetemek – általában alacsonyabb a jelentkezési arány, így vagy csak írásbeli vizsgák vannak, vagy egyáltalán nincsenek felvételi vizsgák. A harmadik csoportban – főiskolák – igen eltérőek a felvételi körülmények: van, ahol igen magasak, van, ahol egyáltalán nem kell felvételizni. Természetesen az egyes csoportokon belül is jelentős eltérések vannak a felvételi vizsgák követelményeiben.

A felsőoktatási intézménytípusonkénti iskolasorrendek a 3. mellékletben láthatóak. A sorrendbe állítás szempontjai azonosak az összes felvételizőre vonatkozó F/L átlagról szóló részben leírtakkal, a táblázat 858 iskola mutatóit tartalmazza.

A felsőoktatási felvételre jelentkezők nyelvvizsgálatainak aránya

Napjainkban az államilag elismert nyelvvizsga-bizonyítvány megszerzése nemcsak a felsőoktatási tanulmányokra jelentkezők esetében jelenthet többletpontszámot, hanem ez a tudás fontos összetevője a munkaerő-piaci elhelyezkedésnek is. Egy adott középiskola idegen nyelvet oktató munkájának eredményességét jelzi a nyelvvizsgálóval rendelkező tanulók száma, még akkor is, ha jól tudjuk, hogy e mutató nagymértékben befolyásolják iskolán belüli (két tanítási nyelvű iskolák, nyelvtagozatos osztályok, világbanki szakközépiskolák stb.), illetve iskolán kívüli tényezők is (nyelvtanulás magánúton, külföldi utazás stb. lehetőségei).

Az idegen nyelv ismerete a rendelkezésre álló adatbázisból három mutatóval vizsgálható: az idegen nyelvi felvételi írásbeli dolgozatok átlageredményeivel, az idegen nyelvi OKTV adataival és a felvételi vizsgákon résztvevők nyelvvizsgálatainak arányaival.

A felvételi vizsgára jelentkezők nyelvvizsgálatainak szerinti iskolasorrend a 4. mellékletben látható, amely 888 iskola mutatóit tartalmazza. Ennek az iskolasorrendnek az összeállításakor is csak azokat a középiskolákat vettük figyelembe, amelyeknek az öt évből legalább négynek az adatai a rendelkezésünkre álltak. Nem szabad azonban az 1999–2003 közötti időszakban az egyes évek adatait egymáshoz hasonlítani, ugyanis – mint korábban említettük – megváltoztak az ezzel kapcsolatos előírások. Míg korábban a felvételin több, addig az utóbbi években már csak egy nyelvvizsgálóért kapható többletpont. Ez azt eredményezi, hogy a jelentkezők által közölt nyelvvizsgálók száma csökkent, ami nem jelenteni azt, hogy valóban kevesebben szereznének ilyen okleveleket.

A középiskolai tanulóknak szervezett versenyek

Az iskolák nevelési-képzési stratégiái eltérőek. Vannak olyan oktatási intézmények, amelyek nagy súlyt helyeznek diákjaik versenyeken való megmérettetésére, mások ezt nem szorgalmazzák különösképpen, mégis kiváló oktató munkát folytatnak. Ezt a szempontot figyelembe kell vennünk akkor, amikor az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyeken (OKTV), az Országos Szakmai Tanulmányi Versenyeken (OSZTV) és az egyéb országos versenyeken elért helyezések alapján kialakult iskolasorrendekből vonunk le tanulságokat.

Adatbázisunk a középiskolák tanulóinak versenyeredményeit kétféle módon tartalmazza:

- az elért helyezések (1–3., illetve 4–10. helyezettek) és a dicséretben részesítettek száma szerint;
- a helyezések és a dicséret pontszáma szerint (1. helyezés = 10 pont, 2. helyezés = 9 pont, 3. helyezés = 8 pont, ... 9. helyezés = 2 pont, 10. helyezés = 1 pont, minden dicséret = 0,5 pont).

A továbbiakban – az áttekinthetőség kedvéért – az utóbbi, pontozásos módszert alkalmazzuk. Egy iskolacsoport intézményei – akár megyénként, akár település-, akár programtípusonként alakítjuk ki azokat – statisztikai szempontból természetesen nem hasonlíthatók össze a versenyeken szerzett pontok alapján, hiszen nyilvánvalóan egy kisebb megye iskoláinak nincs olyan esélyük a pontok megszerzésére, mint egy nagyobbak. Ezért az egyes iskolacsoportok pontjait a csoportban lévő összes tanuló létszámának figyelembevételével hasonlítjuk össze. Az OKTV-n, az OSZTV-n és az egyéb országos tantárgyi versenyeken elért pontszámok szerinti iskolasorrendek az 5. mellékletben láthatóak.

Az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyek

Az OKTV-n elért eredményekről 1986 óta vannak adataink. Némi változás volt a különböző években abból a szempontból, hogy milyen tantárgyakból és hány kategóriában rendeztek versenyt, de ezek számossága nem befolyásolja az összehasonlíthatóságot.

3. táblázat • A 2003-ban rendezett OKTV összefoglaló adatai

Tantárgy	Kategóriák száma	Jutalmazott helyezések	Tantárgy	Kategóriák száma	Jutalmazott helyezések
Angol	1	10	Magyar nyelv	1	10
Biológia	2	10	Matematika	3	30
Filozófia	2	10	Művészettörténet (Lyka)	1	3
Fizika	3	25	Német	2	20
Francia	2	20	Német nemzetiségi	1	5
Földrajz	1	10	Orosz nyelv	1	10
Horvát	1	3	Olasz nyelv	2	10
Informatika	2	20	Nemzetiségi nyelvek (horvát, román, szerb, szlovák, szlovén)	1	3
Kémia	2	20	Spanyol nyelv	1	5
Latin	1	5	Mozgóképek és médiaismeret	1	3
Magyar irodalom	1	10	Történelem	1	10

Évenként a 24 tantárgyi verseny (33 versenykategória) 270–338 helyezettjének és 207–721 megdicsértjének, a 18 év alatt összesen 12 802 helyezettnek és dicséretben részesítettnek az adatai találhatóak a táblázatokban. Ebben a névsorban szerepelnek – minden bizonnyal – az ország legtehetségesebb diákjai. *Életútjuk figyelemmel kísérése fontos nemzeti érdek lenne.*

Az Országos Szakmai Tanulmányi Versenyek

Az OSZTV-n elért eredményekről 1986 óta vannak adataink. A versenyeket a jobb áttekinthetőség kedvéért négy csoportra osztottuk. Az adatbázis nem volt teljessé tehető, mert az adatszolgáltatóknál elveszték a következő információk:

- az agrárversenyek 1991–1993. évek közötti adatai,
- a gazdasági és műszaki versenyek 1991. és 1994. évi adatai,
- az egyéb versenyek 1991. és egyes versenyek 1993. és 1994. évi adatai.

Az 1995 előtti hiányok megszüntetésére már alig van remény.

Évenként a 102 tantárgyi verseny 286–706 helyezettjének és megdicsértjének, a 18 év alatt összesen 9920 középiskolásnak az adatai találhatóak az adatbázisban. Ezek az adatok elegendőek a változás tendenciáinak felismeréséhez.

Egyéb középiskolai versenyek

Az 1986–2002. évi időszak 72 egyéb országos versenyének adatai állnak rendelkezésünkre, melyeket – a jobb áttekinthetőség kedvéért – 12 csoportba foglaltunk össze. Az adatbázis a vizsgált időszakra vonatkozóan nem teljes. Egyes versenyek adatai néhány évben hiányoznak, ezeket a szervezők még nem bocsátották rendelkezésünkre, illetve a 2003. évi adatok sajnos az adatbázis lezárása után érkeztek. Néhány országos verseny adatai még egyáltalán nem voltak beszerezhetőek. Becslésünk szerint az adat-

bázis – a vizsgált időszakra vonatkoztatva – 94 százalékban teljes, összesen több mint tizenkilencezer sikeres versenyző adatait tartalmazza.

A fentiekben közölt összefoglaló adatok részletes bontásban megtalálhatóak kötetünk mellékleteiben, illetve az interneten. Ezek több célra használhatóak. Alkalmasak arra, hogy megítéljük az egyes középiskolák továbbtanulásra felkészítő tevékenységét és az iskolák fejlődési tendenciáit. Másrészt lehetőséget biztosítanak arra, hogy felismerjünk olyan általános tendenciákat, amelyek egyes iskola-csoportokra jellemzőek. Többek között erre törekszünk a következőkben.